

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Հովհաննես Թումանյանը դարավոր քրիստոնեական հայ գրականության և իր ազգի կյանքի հետ սերտորեն առնչվող խնդիրների զեղարվեստական հանճարեղ վերարտադրողն է՝ XIX դարավերջին և XX դարի առաջին քառորդում:

Դեռ առաջին բանաստեղծություններում տեսնում ենք նրա ծանոթությունը քրիստոնեական սրբազան գրքերին՝ Հին ու Նոր կտակարաններին: 1887 թ. գրված “Աղոթք” քերթվածում, դիմելով Աստծուն, բանաստեղծն ակնարկում է միջնադարում բազմիցս կրկնված այն միտքը, թե Սողոմոնի նման իմաստուն խելք ունենալը կյանքի դաժան օրենքների կողքին նսեմանում է, դրա համար էլ մարդն Աստծուց խնդրում է հետևյալը.

*Սողոմոնի պես, տե՛ր,
Ես խելք չեմ ուզում,
Ինձ երկար օրեր
Եվ փող տուր բազում՝:*

Աստված և մարդ փոխհարաբերությունը դառնում է առանցքային Թումանյան գրողի, հրապարակախոսի ստեղծագործության գրեթե բոլոր բազմաժանր դրսևորումներում: Օրինանքն ու անեծքը, աղոթքն ու հոգեհանգիստը, քրիստոնեական ծիսական դրսևորումներ տաղն ու շարականը հաճախ հիշատակվում են նրա գրվածքներում՝ հենց քրիստոնեական մարդասիրության կտրվածքով: Մա շատ կարևոր թեմա է և արժանի է հատուկ ծավալուն հետազոտության: Այդ թեմային առանձին ընդարձակ հետազոտություն է նվիրել նշանավոր թումանյանագետ Էդվարդ Ջրբաշյանը, որն իրավացիորեն եզրակացրել է, թե աստվածաշնչային թեմաներին անդրադարձը խիստ տարողունակ հետա-

¹ Հո վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Երկերի լիակատար ժողովածու (այսուհետև՝ ԵԼԺ), հ. I, Երևան, 2018, էջ 33:

գոտություն է պահանջում. “Դրանք ամենայն լրիվությամբ հավաքելու, դասակարգելու և գնահատելու գործը մի առանձին ուսումնասիրության խնդիր է”²:

Գյուղական աշխատանքը, աշխարհն իր ազնիվ աշխատանքով պահող-պահպանող շինականը դառնում են բանաստեղծի յուրօրինակ ներքողի աղբյուրը, որում որպես ապավեն շարունակ հիշվում է Աստված, որը գոհունակությամբ դիտում է աշխատանքից հոգնած գյուղական ընտանիքի գիշերային անդորրը.

Երկրնքի դիմաց
Գրրկված են քրնած,
Վերնիցն, ասես,
Ժրպտում է Աստված³:

Երիտասարդ Թումանյանին գրավել են քրիստոնեական լեզենդները, որոնցով շատ հարուստ են և՛ Հին, և՛ Նոր կտակարանները, ինչպես նաև հայ միջնադարյան դասական մատենագիրների երկերը, և դրանց կողքին՝ հայկական ձեռագրերում պահպանված բազմաքանակ սրբախոսական նյութերը:

Միջնադարի մարդը հավատում էր աստվածային երազին և այն տարբերակում էր սովորական երազից: Վ դ. մեծ փիլիսոփա և քրիստոնյա ասվածաբան Եզնիկ Կողբացին աստվածային երազի մասին գրում է. “Կամ Աստծու շնորհների ազդեցությամբ որևէ հաստատուն բան տեսնում են որպես հայելու մեջ, օրինակով և ոչ թե բացահայտ ճշմարտությամբ, (դա լինում է) մարդուն լավ բաների մղելու համար, ինչպես Հովսեփին ու Դանիելին. մեծամեծ երևույթների տեսիլներ երևացին”⁴:

Ահա այսօրինակ մի հրաշք է պատմում Թումանյանը 1888-ին գրված “Նահատակ” քերթվածում, որում աստվածային երազով հայտնվում է քրիստոնյա նահատակի գերեզմանի տեղը, դրա միջոցով մարդիկ փրկվել են հիվանդություններից:

Քսանամյա Թումանյանը խորհում էր իրական կյանքի բերած դժվարությունների և խոստացյալ հավերժ կյանքի փոխհարաբերության շուրջ՝ ձգտելով պարզել աստվածային անմեկին գաղտնիքները:

Հայտնի է, որ Վարդան Մամիկոնյանը քրիստոնեական հայ եկեղեցու համար ազգային ինքնագիտակցության խորհրդանիշ ու սրբություն է, և նրան վկայակոչելու իրավունքը գրողը վերապահում էր հոգու մաքրություն ունեցող մարդկանց.

Հեռացրեք նրան Աստծո սեղանից,

² Է դ. Ջրբաշյան. Թումանյանի գրական ժառանգությունը, Երևան, 2000, էջ 249:

³ Հովհ. Թումանյան. ԵԼԺ, հ. I, էջ 35:

⁴ Եզնիկ Կողբացի. Եղծ աղանդոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն Ա. Ա. Աբրահամյանի, Երևան, 1970, էջ 117:

*Որ չապականե մեր սրբությունը,
Ազատ պահեցեք անսուրբ բերանից
Վարդանի պաշտած Աստծո անունը⁵:*

Երիտասարդ Թումանյանն իր քնարական բանաստեղծություններում հաճախ է անդրադառնում Հիսուսի կերպարին ու նրա պատգամներին՝ Աստծուն ապավինելու խորհրդում տեսնելով կյանքի հարուցած դժվարությունները հաղթահարելու ճշմարիտ ճանապարհը: Մակայն կյանքի բարդություններն այնքան շատ են, որ անապատում նստած միայնակ Հիսուսը մտածում է, թե ինչպես կարելի է կանխել “արյունով խուժադուժ ազգերի” գործողությունները, որ աշխարհում չլինեն աղքատներ, այրիներ ու անտեր որբեր⁶:

Եթե միկրոկոսմը և մակրոկոսմը Թումանյանի ստեղծագործության հիմնական առանցքն են, ապա բանաստեղծություններում ու քառյակներում հաճախ է քննվում բանաստեղծի և Արարչի փոխհարաբերության խնդիրը, որովհետև անտիկ ժամանակներից եկող այն դրույթը, թե իսկական բանաստեղծն աստվածային ներշնչմամբ է ստեղծագործում, ամենատարբեր օրինակներով փաստարկվում է Թումանյանի մոտ: Ցավալիին այն է, որ Աստծու պատգամները մարդկանց հաղորդող բանաստեղծը մեծ մասամբ անկար է մարդկանց չար գործերը կանխելու խնդրում:

*Քրիստոս հարյավ... երկինք գնաց,
Երկրում թողեց պատվերներ.
Բայց պատվերը գրքում մնաց
Եվ աշխարհքը հեծում է դեռ⁷:*

Աստծուն դիմելու ձևը Թումանյանի մոտ դառնում է կանոնիկ, երբ բանաստեղծը խոսում է հայ ժողովրդի տառապանքների մասին, որոնց մեծագույն մասը կապվում է 1895–1896 թթ. կոտորածների և 1915 թ. հայերի ահասարսուռ Եղեռնի հետ:

*Տե՛ր, մինչև ե՞րբ մեր աչքերը քեզ մընան.
Մեր գույժն հասավ հեռո՞ւ-հեռու ազգերին,
Աշխարհ լըցվեց մեր աղաղակ, մեր կական,
Ու չի անցել մեր տանջանքը տակավին⁸:*

1902-ին գրված “Հայոց լեռներում” հանճարեղ բանաստեղծությունը, որը սեղմ տողերով ներկայացնում է հայ ժողովրդի պատմական ուղին, վերջին վեցնյակում հեղինակը

⁵ Հո վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԾ, հ. I, էջ 79:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 121:

⁷ Նույն տեղում, էջ 170:

⁸ Նույն տեղում, էջ 183:

տիեզերական ոգուց սպասում է հայի համար բացվելիք պայծառ առավոտը: Նույն լավատեսությունը վերստին ճառագում է հայ ժողովրդի մեծագույն ողբերգության՝ 1915 թ. Երեւոնի օրերին: Բանաստեղծի միտքն Անհայտի հետ է, և նա համոզված է, որ նոր պոետներ կգան, որոնք չեն պղծի իրենց շուրթերն անեծքով ու խանդավառ կերպեն հայի նոր ու հզոր հայրենիքը⁹:

Անեծքն ու օրհնանքը, որպես մարդուն հատուկ հզոր իրողություններ, կան բոլոր հիմնական կրոններում: Զրադաշտական կրոնի սրբազան մատյանում՝ Ավեստայում, երկար էջերով կարդում ենք տեղադրված անեծքների շարանը: Նույնը կա նաև քրիստոնեական վարդապետության մեջ:

“Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի” հեղինակներն “անեծք” բառը բացատրում են հետևյալ կերպ. “Անեծք – Հակառակն օրհնութեան, չարիս մաղթելն, չարաբանութիւն առ ի վնաս և ի պատիժ, տարագրութիւն յօրնութենէ”¹⁰:

Ծննդոց գրքում Արարիչն առաջին մարդկանց ստեղծելիս չի մոռանում նրանց ուղղել իր օրհնանքը. “Եվ Աստված մարդուն ստեղծեց իր պատկերով, Աստծու պատկերով ստեղծեց նրան, արու և էգ ստեղծեց նրանց: Աստված օրհնեց նրանց և ասաց. “Աճեցէք, բազմացէք, լցրէք երկիրը, տիրեցէք դրան, իշխեցէք ծովի ձկների, երկնքի թռչունների, ողջ երկրի բոլոր անասունների ու երկրի վրա սողացող բոլոր սողունների վրա”¹¹:

Մարդու արարման հետ Աստված օրհնել է նրան՝ կյանքը վայելելու և ստեղծագործ աշխատանքի հաճույքը ստանալու համար: Մարդկային կյանքի համար սա է նաև աշխարհի բոլոր մեծ գրողների ցանկությունը, և նրանց հետ է նաև Հովհ. Թումանյանը, որը շարունակ օրհնում է մարդու բարի գործերն ու անիծում՝ չարիքը.

Չարն էլ է միշտ ապրում անմեռ,
Անե՛ծք նըրա չար գործքին,
Որդիդ լինի, թե հերն ու մեր,
Թե մուրագով սիրած կին¹²:

Քրիստոնեական վարդապետության պատգամներն առկա են Թումանյանի գրեթե բոլոր պոեմներում: 1887-ին գրված “Մարո” պոեմի հենց առաջին հատվածում հեղինակը հավաստիացնում է, թե լեռների մեջ ծվարած իրենց գյուղում բոլորը պահպանում են քրիստոնեական կրոնի պահանջները, սակայն նորանոր ցավեր են գալիս գյուղացու գլխին:

⁹ Նույն տեղում, էջ 289:

¹⁰ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. I, Ա-Կ, Երևան, 1979, էջ 146–147:

¹¹ Ծննդոց, I, 27–28:

¹² Հ ո վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Ը ն տր ա ն ի, Հրանտ Մաթևոսյանի ընտրությամբ, Երևան, 2001, էջ 224:

Թումանյանն ունի հոգևոր գործչի իր իդեալը. գյուղական քահանայից մինչև բարձրաստիճան հոգևորականը չպետք է ունենան խոսքի ու գործի հակասություն: “Անուշ” պոեմում գյուղական քահանան միակն է, որ փորձում է հասկանալ ու օգնել դժբախտ Անուշին.

Մի՛ լար, իմ աղջի՛կ, ինձ խոստովանի՛ր
Միրու՛մ ես նըրան, քո կամքո՛ւ վ՛ փախար...
Եթե սիրում ես՝ էլ դարդ մի՛ անիր,
Պիտի պրսակեմ ես ձեզ անպատճառ...¹³

Խորապես ընդունելով քրիստոնեական վարդապետության խաղաղասիրությունը՝ Թումանյանը որդեգրվում է Հին Կտակարանի այն սկզբունքին, թե չարը պետք է պատժվի լիովին. դրան համաձայն են թե միջնադարի հայ մեծ մտածողները և թե բանաստեղծը:

Հայտնի է, որ Եզնիկ Կողբացին, որը Հազկերտ Երկրորդի դավանափոխություն պահանջող “Թղթի” պատասխանը գրող հեղինակներից էր, իր “Եղծ աղանդոցում” պատգամում է թշնամուն և երկրի վրա հարձակում գործողին պատասխան տալ նույն ձևով. “Եվ կամ՝ երբ ավագակախումբը արշավում է երկիրը՝ մարդկանց կողոպտելու և կոտորելու համար, թող գորք չհավաքեն ու իրար ետևից գնդեր չկազմեն՝ երկրից ավագակներին դուրս քշելու համար, այլ թող պատճառաբանեն, թե՝ “երկրի ճակատագիրն է ավագակից կոտորվել, մենք ինչու՞ պիտի դեմ գնանք ճակատագրին”: Բայց գորքեր գումարելով և երկրից թշնամուն դուրս վռնդելով՝ ցույց են տալիս, որ կոտորածները ճակատագրի ինչ-որ սահմանումով չեն տեղի ունենում, այլ՝ ավագակի բռնությամբ, որը գալով անհագաբար կոտորում է ժողովրդին, զրկում ունեցվածքից”¹⁴:

Նույն կերպ թշնամուց արդար վրեժ է լուծում Թումանյանի Ալեքը՝ համանուն պոեմում: Թուրքերը շարունակ կողոպտում, ահաբեկում ու սպանում են հայ գյուղացուն. Ալին ծեծեց, Ալին տարավ, Ալին անմեղ հային սպանեց, կրակ տվեց դեզը, նորահարսին առնանգեց և նման գազանություններ: Ի պատասխան այդ բոլորին՝ քրիստոնյա ու արդար Ալեքը հարց է տալիս.

“Ո՞վ է Ալին, այդ լիրբ թուրքը,
Հարցրեց մի օր քաջ Ալեքը,
Ի՞նչ է շինում մեր սարում նա,
Որ սպանի կամ գողանա”, –
Եվ սնարից կախ արած

¹³ Հնվհ. Թումանյան. ԵԼԺ, հ. III, Երևան, 1989, էջ 108:

¹⁴ Եզնիկ Կողբացի. նշվ. աշխ., էջ 109:

Հրացանն առավ ու գնաց¹⁵:

Ալեքը, արդար վրեժով լցված, սպանում է Ալիին ու ճանապարհին հանդիպում է փառահեղ տեսք ունեցող բարի հոգևոր հորը, որը շարական երգելով քշում էր իր ձին: Երբ վերջինս իմանում է, թե ինչ է արել Ալեքը, օրհնում է նրան ու որպես պարզև նրան է նվիրում ծոցի նշխարը.

*Անիրավ մարդու դիմաց
Վրեժխնդիր է և Աստված
Վրեժխնդի՛ր է և Աստվա՛ծ,—
Ծեր անտառը որոտաց¹⁶:*

Պատահական չէ, որ Թումանյանը հաստիքներ է թարգմանել սերբական էպոսից, որի գլխավոր հերոսը՝ Մարկոն, վրեժ է լուծում թուրքերից՝ իր հայրենակիցների դաժան հալածանքների դիմաց: Նա ծեր պատրիարքի խորհրդով Մոսկովի ցարին թուրքի սուլթանի նվերների փոխարեն ուղարկում է Սերբիայի հերոս Լազար արքայի ռազմի խաչանիշ դրոշը.

*Կոստանդին կայսեր թագն էմ ուղարկել,
Ոսկեբերանի շուրջառն էմ դրրկել,
Սերբիայի հերոս Լազար արքայի
Ռազմի խաչանիշ դրոշն էմ դրրկել¹⁷:*

Սերբական էպոսում կա այն ճշմարտությունը, թե բյուզանդական կայսրության կործանումից հետո թուրքական բռնապետության տակ ընկած քրիստոնյա ժողովուրդները ոչ միայն ֆիզիկական կորուստներ կրեցին, այլ քաղակրթությունից հետընթաց ապրեցին:

Թումանյանի “Մերժված օրենք” պոեմը կրում է Յու. Լերմոնտովի “Մծիրի” պոեմի ազդեցությունը: Այդ հեշտ դիտարկելի աղերսը նկատել է Լեոն և ապա իր ծանոթագրություններում հիմնավորել է Էդ. Ջրբաշյանը: Եթե համեմատում ենք “Մծիրի” թումանյանական թարգմանությունը և “Մերժված օրենքը”, տեսնում ենք լեզվամտածողական խոր ընդհանրություններ: Երկու պոեմներում էլ կա այն միտքը, թե հոգևորականը կոչում է, և ամեն մարդ չի կարող հոգևորական դառնալ: Դրա մասին իր դիպուկ նկատումն ունի

¹⁵ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. III, էջ 28–29:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 34:

¹⁷ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Երկեր, հ. II, Երևան, 1958, էջ 301:

Գրիգոր Նարեկացին «Մատեան ողբերգութեան» երկում, որում արդարացիորեն բողոքում է.

*Բեմական ստորնքարշ, քահանա անկնդրուկ,
Աւրինական աննուէր, դպիր կշտամբեալ...¹⁸*

Ավետարանի վարդապետության օրինակով հայ միջնադարի մատենագիրները շարունակ զգուշացնում են, թե չի կարելի դրամն ավելի սիրել, քան Աստծուն: XI դ. պատմիչ Արիստակես Լաստիվերցին այս պատգամի մեջ թերանալու պատճառով է բացատրում Բագրատունիների թագավորության անկումն ու Անիի կործանումը. «... արդարության օրենքը փոխվեց անիրավության, արծաթասիրությունը ավելի հարգի դարձավ, քան աստվածասիրությունը, և մամոնան ավելի՛ քան Քրիստոսը¹⁹»:

Այս նույն իրողության քննադատությունն ենք տեսնում Թումանյանի 1900–1901 թթ. գրված «Պոետն ու մուսան» պոեմում: Մուսան բանաստեղծին ներշնչում է, որ նա գրի իր թշվառ եղբայրների, վիատված մարդկանց, որբերի, պանդուխտների և նման կարոտյալների ցավերի ու հոգսերի մասին: Սակայն բանաստեղծը սթափեցման խոսք է ուղղում մուսային, որը թվում է, թե չի ճանաչում կյանքի դաժան օրենքները, որոնցում հետ են մղված աստվածային պատվիրանները, և իշխում է փողի քսակը.

*Փողի քրսա՛կը, Փողի քրսա՛կը,
Բարձրացրնում է մարդու հասակը,
Գեղեցկացնում է հրրեշ տրգեղին,
Սրբբագործում է զարշն ու աղտեղին:
...Պրճնում ճակատը լիրբ ավազակի,
Կանգնեցնում արձան անվախճան փառքի:
Նա է միշտ շարժում դատողի լեզուն,
Նա է հասցրնում աղոթքն Աստծուն,
Նրա վրրա է աշխարհքը կանգնած²⁰ ...:*

«Գրականության ազգային պաշտպանություն պետք է լինի» իմաստուն հողվածում Թումանյանը, ելնելով Ավետարանից, հիշեցնում է, թե ազգը կարող է ապրել առանց գրքի և գիտության, սակայն գիտնականն ու գրողն այդ հասարակության մեջ չեն կարող ապ-

¹⁸ Գրիգոր Նարեկացի. Մատեան ողբերգութեան, Աշխատասիրությամբ՝ Պ. Մ. Խաչատրյանի և Ա. Ա. Ղազինյանի, Երևան, 1985, էջ 468:

¹⁹ Արիստակես Լաստիվերցի. Պատմություն, Թարգմանությունը Վ. Գևորգյանի, Երևան, 1971, էջ 47: Տե՛ս նաև Մատթեոս, Զ, 24:

²⁰ Հովհ. Թումանյան. ԵԼԺ, հ. III, էջ 235:

րել: Նա հիշեցնում է ավետարանական պատվիրանը. “Բայց մենք արդեն լավ գիտենք, որ չի կարելի միաժամանակ և՛ Աստծուն ծառայել, և՛ մամոնային: Դրանից լավ բան չի դուրս գալ”²¹:

Կյանքի ու մահվան փոխհարաբերությունն է քննում բանաստեղծի “Դեպի անհունը” պոեմը, որի վրա հեղինակն աշխատել է երկար՝ 1894–1903 թթ.: Երիտասարդ աղջկա մահը ցնցում է բանաստեղծին և նրան սփոփող ձերունին բացատրում է, թե “անցավոր” աշխարհում բոլորը մահվան գերին են: Մահվան հետ հաշտեցնում է քրիստոնեական կրոնի վարդապետությունը՝ հավատացնելով, թե անմեղ մարդկանց հոգիները հայտնվում են դրախտում և արժանանում հավերժական կյանքի: Հայ միջնադարյան գրքերում հատկապես ձեռագիր մատյաններում, բազմաթիվ անհայտ հեղինակներ փորձում են մարդկանց նկարագրել, թե ինչպիսին է դժոխքը և ինչպիսին՝ դրախտը: Իհարկե, այդ բոլոր պատկերները գալիս են Աստվածաշնչից: Վերջինիս խոստացած դրախտն է նկարագրում նաև Թումանյանը “Դեպի անհունը” պոեմում: Սիրելի էակի ձայնը նրան կանչում է մի ուրիշ աշխարհ.

“Արի՛ ինձ հետ, իմ թըշվա՛ռ,
Ես քեզ տանեմ մի աշխարհ,
Ուր չըկա մահ, անջատում,
Ու սերն անվե՛րջ, անհատնո՛ւմ...”²²:

Դերենիկ Դեմիրճյանը Թումանյանի մասին հուշերում գրում է. “...Ինձ մի օր էլ հասկացրեց, որ “Դեպի անհունը” պոեմի մեռած կինը նրա համար արտաքին, հնարովի պատկեր է միայն, որ նա այդ կնոջ մեջ դրել է իր որդիական սերը դեպի հայրը”²³: Ինչպես բոլոր զգայուն ու հարազատասեր մարդիկ՝ Թումանյանն էլ չի հաշտվել հոր մահվան մտքի հետ և համոզված է, թե իր առաքինի հայրը հաստատ լինելու է դրախտում, և իրենք այնտեղ կհանդիպեն ու հավերժորեն միասին կլինեն:

“Մասունցի Դավիթ” էպոսի մշակման մեջ Թումանյանը խիստ հարազատ է մնացել հայ ժողովրդի քրիստոնեական հոգեբանությանը: Ըստ քրիստոնեական վարդապետության՝ Աստված լույս է. այս հասկացությունն առկա է նաև էպոսում: Երբ Դավիթը հորեղբայր Օհանի հետ գնում է որսասար, այնտեղ տեսնում է մարմար քարից բխող պարզ լույսը և ուզում է իմանալ, թե ինչ է այդ, հորեղբայրը բացատրում է, թե այդ տեղում եղել է Մարութա վանքը՝ նվիրված Տիրամորը: Վանքը “Չարխափան” էր, և Մեծ Մհերը կոփվ գնալիս այնտեղ էր աղոթում, վանքը հայ ժողովրդի պահապանն էր: Դավթի հոր մահից հետո Մսրա Մելիքը քանդում է վանքը, սակայն դեռ վանքի սեղանից լույս է բարձրա-

²¹ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. VII, Երևան, 1995, էջ 235:

²² Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. III, էջ 125:

²³ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Ը ն տր ա ն ի, էջ 892:

նում: Էպոսում կա այն ճշմարիտ միտքը, թե որևէ ժողովուրդ առաջընթաց ունենալու համար պետք է ունենա հավատ և համախմբվի դրա շուրջը: Ու երբ Մսրա Մելիքն իմանում է, թե Դավիթը վերաշինել է հոր վանքը, խիստ զայրանում է.

– Հապա՛ չես ասիլ՝ Դավիթը կրրկին
Հոր վանքը շինել, իշխան է դառել,
Դու օխտը տարվան խարջը չես առել:
Մելիք զայրացավ...²⁴

Մասնա բոլոր դյուցազուններն իրենց աջ թևին ունեն քրիստոնեական խաչը: Նույնն առկա է նաև Թումանյանի մշակման մեջ: Արտատեր պատավր Դավթին բացատրում է, թե ինչ զրահավորմամբ է նրա հայրը գնում կովի.

Քու հերն ուներ կրովի համար
Հրրեղեն ձի, ոսկի քամար,
Ծալ-ծալ կապեն, գուռը պողպատ,
Թամբ սաղափեն, կուռ սաղավարտ,
Խաչ պատրաստին իր աջ բազկին,
Զրրահ շապիկ, Թուր-Կեծակին²⁵:

Քրիստոնեական մեծահոգությունը երևում է “Մասունցի Դավիթ” պոեմի այն դրվագում, որում Դավիթն արթնացնում է Մսրա զորքին և հորդորում պատրաստ լինել կովի:

“Մասունցի Դավիթ” էպոսի ֆրանսերեն թարգմանության հարուստ ծանոթագրություններում Ֆրեդերիկ Ֆեյդին ունի հետևյալ ուշագրավ բացատրությունը.

Էդտեղ Աստծու հրամանով
Խաչ պատերազմին իջավ վեր աջ թևին:

Որպես ծանոթագրություն Ֆեյդին մեջբերում է. “Մասնա ծոեր” ժողովածուից մի հետաքրքիր հատված, որում Դավիթը գնում է Սուրբ Նշան եկեղեցին, ներս է մտնում, լաց լինելով և յոթ անգամ աղոթելով, ասում է իր խնդրանքը:

Աստծու հրամանով մսե խաչ է առաջանում Դավթի աջ թևին: Նա դուրս է գալիս և հայտնում հորեղբորը, թե իր աջ թևին մսե խաչ է առաջացել: Ձենով Հովհաննը նրան ասում է, թե Մարութա Բարձր Աստվածածինն է, որ նրա թևի վրա է, և այսուհետև նա ոչնչից չպետք է վախենա²⁶:

²⁴ Հ ռ վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. IV, Երևան, 1991, էջ 19:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 27 (ընդգծումը մերն է. – Ա. Դ.):

²⁶ Ա. Դ ո լ ո յ ա ն յ ա ն. Ֆրեդերիկ Ֆեյդին հայագետ, Երևան, 2008, էջ 48:

Քրիստոնեական վարդապետությունը տեսնում ենք Թումանյանի հանճարեղ քառյակներում, որոնք իրավամբ կարող են դասվել համաշխարհային գրականության գլուխգործոցների շարքում: Քառյակներում երևում են մտքեր, որոնք կան Հին կտակարանի «Ժողովողում», «Միրաքի իմաստության» մեջ, Դավթի սաղմոսներում և այլուր: Թումանյանի քառյակները ներբող են առաքինի մարդու հոգեկան նուրբ ապրումները պատկերող:

«Խորհրդանիշների բառարանում» առաքինի մարդը բնութագրվում է հետևյալ ձևով. «Առաքինի մարդն իրեն պաշտպանում է երեք բաներից: Պատանեկական տարիների, երբ կենսական ուժերը դեռ չեն հանդարտվել, նա իրեն հեռու է պահում սեռական ավելորդություններից, հասուն տարիքում, երբ նրա անհատականությունը նոր է ձևավորվել, նա իրեն հեռու է պահում ավելորդ վեճերից, ծերության ժամանակ, երբ կենսական ուժերը սկսում են մարել, նա իրեն հեռու է պահում կուտակելու մղումներից»²⁷:

Թումանյանի քառյակներն ուշագրավ ձևով պատկերում են մարդ և Աստված փոխհարաբերությունը: Սա մի թեմա է, որ գալիս է խոր անցյալից և դեռ երկար շարունակվելու է քանի Երկիր մոլորակի վրա մարդն ապրելու է իր երկրային կյանքով:

Տիեզերքի և մարդու կապն ամենից շատ քննվում է հենց քառյակների մեծ մասում: Բանաստեղծը կարծես թե չի ընդունում «Ժողովողի» ունայնության հոռատեսությունը, նա հավատում է ավետարանական այն խոստմանը, թե ազնիվ հոգիները կլինեն Աստծու մոտ ու կապեն հավերժական կյանքով: Հատկապես 1921 թ. գրված քառյակներում, կարծես զգալով իր երկրային կյանքի մոտայուտ ավարտը, բանաստեղծն իրեն տեսնում է Աստծու կողքին: Թվում է, թե Գրիգոր Նարեկացու նման նա էլ անհատականը միացնում է ընդհանուրին, եսականը մարդու համընդհանուր ճակատագրին և համոզվում, թե բանական կյանքը շարունակ մեռնող ու վերածնվող երևույթի հերթականություն է.

Հազար տարով, հազար դարով առաջ թե ետ, ի՛նչ կա որ.
Ես եղել եմ, կա՛մ, կրլինեմ հար ու հավետ, ի՛նչ կա որ,
Հազար էսպես ձևեր փոխեմ, ձևը խաղ է անցավոր,
Ես միշտ հոգի, տիեզերքի մեծ հոգու հետ, ի՛նչ կա որ»²⁸:

Մարդու համար մեծագույն ողբերգություն է, որ իրական կյանքում չի հասցնում իրագործել իր ծրագրերն ու երազանքները, որովհետև մարդու «միտքը երկար է, կյանքը՝ կարճ»: Այս իրողությունը բանաստեղծը կրկնում է մի շարք քառյակներում: Քրիստոնյա բոլոր առաջադեմ մտածողների նման Թումանյանը հիշեցնում է աստվածային պատվիրանը՝ չլինել ազահ:

Ավետարանում Հիսուսը բազմիցս զգուշացնում է ազահ չլինելու պատվիրանը և դրան ձայնակցում են հայ միջնադարի մատենագիրներն ու բանաստեղծները: Դրանց թվում է

²⁷ Энциклопедия символов. М.—СПб., 2005, с. 583—584.

²⁸ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. II, Երևան, 1990, էջ 51:

նան XV դ. հայ հոգևոր առաջնորդներից մեկը՝ Մկրտիչ Նաղաշը, որ պատվիրում է ապրել խիստ չափավոր կյանքով.

*Մալի հասրաթ մի լինիր, մեծութիւն քեզ չի պիտի,
Ունիս կերակուր, հանդերձ, աւելին քեզ ցաւ կու լինի²⁹:*

Մկրտիչ Նաղաշը հիշեցնում է, որ հզոր թագավորները, իշխանները, պարոնները, սուլթաններն ու խաներն իրենց հետ ոչինչ չեն տարել հանդերձյալ աշխարհ: Նույնը կրկնում է Թումանյանը.

*Հէ՛յ ազահ մարդ, հէ՛յ անգոհ մարդ, միտքըդ երկար, կյանքըդ կարճ,
Քանի՛ քանիսն անցան քեզ պէս, քեզնից առաջ, քո առաջ.
Ի՛նչ են տարել նրանք կյանքից, թէ ի՛նչ տանես դու քեզ հետ,
Խաղաղ անցիր, ուրախ անցիր երկու օրվան էս ճամփեդ³⁰:*

Քառյակներից մեկում Թումանյանն իրեն՝ այսինքն բանաստեղծին, համեմատում է Աստծու հետ. Աստված մենակ է, մենակ է նաև բանաստեղծը, և նրանք երկուսով նայում են «ամեն մեկին և կյանքին»³¹:

Հովհ. Թումանյանի մարդկային կատարելատիպն իր հայրն էր, որը գյուղի քահանան էր: Ինքնակենսագրականում Թումանյանը հոր մասին խոսում է անսահման հիացմունքով. «Չափազանց մարդասեր ու առատաձեռն, առակախոս ու զվարճաբան, սակայն ուներ մի խոր լրջություն»³²:

Թումանյանի բոլոր սիրելի հերոսներն ու հենց ինքը՝ գրողը, կյանքում քրիստոնեական մարդասիրության կրողներն են: Եվ պատահական չէ, որ հայ գրողների ընկերության առաջին երեկույթի եզրափակման խոսքում նա ասում է. «Եվ էս տեսակի հասարակության մեջ գլխավորը բարոյական մեծությունն ու հարստությունն է լինելու, մյուսը՝ նյութականը, նրանից հետո»³³:

Նման մոտեցումը կյանքի առաջնահերթություն է ոչ միայն հայ գրողների, այլև համայն մարդկության համար:

ХРИСТИАНСКОЕ УЧЕНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ
ОВАНЕСА ТУМАНЯНА

²⁹ Մկրտիչ Նաղաշ, Աշխատասիրությամբ էդ. Խոնդկարյանի, Երևան, 1965, էջ 126:

³⁰ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. II, էջ 38:

³¹ Նույն տեղում, էջ 43:

³² Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. Ընտրանի, էջ 429:

³³ Հ ն վ հ. Թ ու մ ա ն յ ա ն. ԵԼԺ, հ. VI, Երևան, 1994, էջ 391:

АЭЛИТА ДОЛУХАНЫАН

Резюме

Ованес Туманян является гениальным художественным воссоздателем вековой армянской христианской литературы и вопросов, тесно связанных с жизнью его народа в конце XIX и в первой четверти XX веков.

Уже в первых его стихотворениях мы видим, что поэт знаком со священными книгами христианства – с Ветхим и Новым Заветами. Взаимоотношения между человеком и Богом становятся основными почти во всех многожанровых проявлениях творчества Туманяна – писателя и публициста. Если микрокосм и макрокосм являются основным стержнем творчества Туманяна, то в его стихотворениях и четверостишиях часто анализируется вопрос взаимоотношения поэта и Творца.

Глубоко воспринимая миролюбие христианского учения, Туманян предан тому принципу Ветхого Завета, что зло должно быть полностью наказано, с чем согласны и великие армянские средневековые мыслители. Все любимые герои Туманяна, как и сам писатель в жизни, являются носителями христианского гуманизма.

THE CHRISTIAN DOCTRINE IN THE WORKS OF
HOVNANNES TUMANYAN

AELITA DOLUKHANYAN

Summary

At the end of the 19th and in the first quarter of the 20th centuries Hovhannes Tumanyan was the genial artistic re-creator of the Armenian century-old Christian literature and the issues tightly related with the life of his people. Already in his first compositions we can see that he is well acquainted with the Holy Scriptures of Christianity – the Old and the New Testaments. Interrelations between human being and God became the most important in almost all of multi-genre manifestations of the work of writer and publicist Tumanyan. If the microcosm and the macrocosm are the principal axe of Tumanyan's works, then in his compositions and quatrains the issue of the interrelation between the Creator and the poet is often analyzed.

Profoundly sensing the pacifism of the Christian doctrine, Tumanyan is devoted to the principle of the Old Testament according to which the evil must be totally punished, with which Armenian medieval great thinkers also agree. All beloved heroes of Tumanyan and the writer himself in life are the bearers of Christian humanism.